

מ"ארץ ריקה" ל"ארץ המובטחת"

בעקבות 'אלטנוילנד', במלאות מאה שנים למותו של בנימין זאב הרצל

עלי להודות, בילדותי נשביתי בקסמו של הרומן האוטופי 'אלטנוילנד' מאת תיאודור הרצל, אבל רק באחרונה התחוויר לי פשר קסמו של הסיפור המוזר הזה, אשר רחוק היה, לכאורה, שנות דור מן הישראליות, בתוכה צמחתי ועליה חונכתי. פתאום היה לי הספר העתידיני הזה לספר ביוגרפי. מצאתי בו תמונות רבות ממחוזות ילדותי ומנוף ביתי – בית ייקי בחיפה של שנות החמישים. שם, על הכרמל, בנו הורי וחבריהם לעלייה ולתרבות מובלעת גרמנית. בכועה זו שוחחו האנשים זה עם זה, כאילו נמנו עם אזרחיה של אותה ארכדיה הרצליאנית – אלטנוילנד. בספר, אלטנוילנד היא יעדס של זוג תיירים זרים, שפקדו את חופי הארץ פעמיים במשך עשרים שנה. בביקורם השני מצאו בה חברת מופת – המדינה היהודית החדשה. כמו בתוך החממה המוגנת של סלון ביתנו – כך גם בציון האוטופית של ראשית שנות העשרים במאה הקודמת – צייתו הכל בקפדנות לכללי הנימוס המרכז־אירופיים, ניגנו מוסיקה קלאסית מן היבשת וניהלו בעליזות רבה שיחות ארכניות ומשעממות על הטיול האחרון "אל הטבע" – *Ach, die Natur!* קרא אבי בהתפעלות, עוד בטרם חלפנו על פני בתי הזיקוק בדרך צפונה – עסוקים במה שגיבורי 'אלטנוילנד' כינו "שיבה מלאה ושלמה אל הטבע", במסע אל "הארץ שלנו. בה יכולים אנחנו להיות מאושרים" (במבטא ייקי מתאים).

בתוך אווירה זו קל היה לשכוח את המציאות האסיאתית בחוץ, ולדמות כי באירופה היינו ולגרמניה דמינו. וכך הפכה לה שורת האורנים הדלילה, שסימנה את גבול חצרנו לפאתי "היער השחור", והשלולית הדלוחה בתוך קרחת החורשה היתה לאגם זך וכחול. אם הרחקנו למקום המפגש של נחלי כלח, נדר וגלים, כלומר ל"שוויץ הקטנה", גילינו חמדות שכייה במעבה היער ה"אירופי": עכבר השדה היה לסנאי, וכל קילוח דליל של מים מן הגבים שגאו בסוף החורף היה לריין על יובליו. בתוך החיזיון הזה הצליחו היהודים הגרמנים, שהגיעו לכאן בשנות השלושים, לשרוד, ומאוחר יותר אף לחיות ברווחה, כאשר זכו לקבל פיצויים נדיבים מגרמניה הפוסט־נאצית. בלי דעת, בנו הם פלסטינה שדמתה לאלטנוילנד, אותה רקם הרצל בספרו – וכמו גיבוריו אף הם לא ראו מקומיים, מזרחים, או את המזרח התיכון שבו חיו.

חלק מן התעתוע לא היה הזוי כל-כך. אחרי הכל, האורנים בחצר הבית הובאו מאירופה, בידי מתיישבים יהודים. עצים כאלה מכסים גם את הר הרצל, שם קבור היהודי האוסטרו-הונגרי, מייסד התנועה הציונית שמת לפני מאה שנים. קברו הוא אבן היסוד של הפנתיאון הישראלי על פסגת ההר. הפלסטינים מזהים את המקום כג'בל שרפה – "ההר הנשקף" אל מבואותיה הדרומיים של ירושלים. הוא מיתמר מעל שני כפרים ציוריים, שתושביהם גורשו ביולי 1948, עין כרם ובית מזמיל. צעירה היהודים של ירושלים יודעים היכן נמצא ההר, אבל אם נאמין לסקרים, אין הם יודעים מי היה האיש הקבור שם ומה היה פועלו. הם מזהים את השם על שלטי רחובות ראשיים בכל עיר. על האיש עצמו יודעים הם אך מעט. על המקומות הנושאים את שמו יודעים הם עוד פחות. כמה מהם יודעים כי מתחת לעיר העברית הנושאת את שמו, כמו בשיפולי הר הקברים, נחבאות הריסותיהם של כפרים פלסטיניים.

עד לאחרונה נותק פועלו וחזונו של חוזה המדינה מן ההיסטוריה של הארץ. בימי חייו לא הכל עסקו בהאלהתו, ולא הכל חששו לבקרו, חלק בחריפות, ולעתים אפילו בציונות דורסנית. למען האמת, מבקריו היו רבים וחריפים עוד בחייו: האליטה היהודית במערב אירופה לעגה לו, והאורתודוקסיה הדתית במזרח אירופה תיעבה אותו. בתוך התנועה הציונית, אותה ייסד ב-1897, נתקל הרצל בהתנגדות, אשר לדעת לא מעטים מבני התקופה החישה את מותו. מנהיגותו התערערה, כאשר הציע ליישב את הציונות באוגנדה, אחרי שפלסטיין נתפסה כבלתי-ניתנת להשגה. פעילים מרכזיים בקרב יהדות רוסיה, עימם שיתף פעולה בעבר, גינו את חיפושיו אחר חלופה לארץ כבגידה בציונות. שנתיים לאחר מכן נפטר. גם לאחר מותו, תיארו הביוגרפים שלו בארץ ובחו"ל באופן נלעג את מוזרויותו ואת שאיפותיו הפראיות. ואולם, דומה כי הכל מסכימים עם ישעיהו ברלין – הרצל היה מטורף, שהתגלה כנביא אמת:

אמרתי כי אחד המאפיינים הבולטים של אדם גדול הוא המעורבות הפעילה שלו, ההופכת את הבלתי אפשרי למציאות. אין להכחיש כי המעשים שהגיעו לשיאם בהקמתה של מדינת ישראל היו פעולה מופלאה שכזאת.

כאשר טען הרצל כי הקמתה של מדינה יהודית מודרנית היא מעשה רצוי ואפשרי... בני אדם הגיוניים, יהודים כלא-יהודים, ששמעו על תכניותיו, התייחסו אליו כאל לא שפול!

את התיאור הזה מקבלים, כאמור, ישראלים רבים, כמעין סוג של השתבחות. החלטות לא רציונליות רבות של קברניטי המדינה זוכות לנימוק "אילו עשינו רק מה

1. Isaiah Berlin, *Personal Impressions*, London: The Hogarth Press, 1980. p. 33

שהגיוני, לא היתה קמה מדינה." כאשר חגגה ישראל ב-1960 מאה שנה להולדת הרצל ערערו רק מעטים על תיאור המטורף שהצליח להגשים מציאות. באותה שנה כתב יהודי גרמני אחר, מרטין בובר, לחבר אמריקאי:

רק מהפכה פנימית יש בכוחה לרפא את עמנו מן החולניות הרצחנית והשנאה הבלתי מוכנת. אלה ימיטו עלינו אסון. רק אם תבוא מהפכה כזאת, יבינו הצעירים והזקנים בארצנו עד כמה גדולה היתה אחריותנו לגורלם של הפליטים הערבים האומללים, שבעריהם יישבנו יהודים מארצות רחוקות, ואשר את פירות בוסתניהם, גניהם וכרמיהם אנחנו קוטפים; והנה בעריהם אשר בזונו, אנו מקימים בתי אולפנא, רווחה ותפילה ובתוכם אנו מברברים ומתרברבים בהיותנו "עם הספר" ו"אור לגויים".²

ביולי 2004 ציינה ישראל מאה שנה למותו של הרצל. דומה כי הביקורת על הרצל רחוקה שנות דור מפסק דינו המחמיר של בובר. כראוי, ערכה האקדמיה כנס בין-אוניברסיטאי מפואר בחסות המכון לחקר הציונות של אוניברסיטת תל-אביב. כל ההרצאות המלומדות עסקו במנהיגותו של האיש ויחסיו עם ביאליק, ז'בוטינסקי וכיוצא באלו. כעשרים הרצאות נישאו בעברית. רק הרצאה אחת ניתנה באנגלית ורק היא עסקה ביחסו של הרצל ל"שאלה הערבית". אוניברסיטת בר-אילן הקדישה כנס מדעי נוסף למורשת הרצל. בכנס נערכו שבעה מושבים שכללו 28 הרצאות. רק אחת עסקה בציונות בראי העיתונות הערבית.

במה כן עסקו? ובכן, תמצית של הדיון האקדמי ניתן היה למצוא בכמה ראיונות שערך יאיר שלג ב"הארץ" ב-2 ביולי, 2004. הסיפור, במלאות מאה שנים למותו הוא בערך כזה: הרצל נבחן כרופא שאיתר נכון מחלה – אנטישמיות, אבל התרופה – למרות שהיתה היחידה האפשרית, כלומר הציונות, לא היה בה די כדי לרפא את המחלה. רוברט וייסטרין, א. ב יהושע, יואב גלבר, דינה פורת ואחרים מסבירים כי הרצל ביקש לנרמל את העם היהודי, קרי להופכו למקובל בקרב אומות העולם, אבל מה לעשות? השנאה ליהודים מעידה על כך שהפרויקט נידון לכישלון. מכאן יש חשיבות מועטה לדעת הקהל בעולם על ישראל, למעשה של ישראל כלפי הפלסטינים, או לכל ביקורת בסיסית על הציונות.

ואולם, אילו בדקו ההוגים הנכבדים הללו את מורשת הרצל, ולו גם במקצת, מנקודת המבט של הקורבן הפלסטיני, ואפילו נותרו בעולם הדימויים המדיציני האהוב עליהם של מחלות ותרופות, היו אולי מגיעים למסקנה שהמחלה אכן

2. Alfred Lilienthal, *The Zionist Connection: What Price Peace*, New York: Dodd, Mead 1978, p. 168

היתה אנטישמיות, אך התרופה – הציונות – התבררה לא כמזור, אלא כטיפול לא מוצלח, שרק העצים את המחלה, ולא תרם במאום להכלתה או לחיסולה.

סדר יום שכזה בא לידי ביטוי גם בעיתונות הפופולרית. כאן התמצה הדיון, אם לצטט את רשימתה של אריאנה מלמד ב"ידיעות אחרונות" ב"דברים שלא למדנו על הרצל". מהם הדברים? חיי האהבה של האיש, כריאותו וגורל צאצאיו. גרסה וולגרית עוד יותר של הניסיון לחדש את המבט על הרצל דרך רכילות סנסציונית הופיעה, כצפוי, ביום השידורים הארוך שהקדיש הערוץ השני לחגיגות היובל. "מעריב" ניסה לנהל דיון מסודר יותר. השמאל הצברי, זה אשר אינו שש, או אינו מסוגל, לעסוק בהיסטוריה שקדמה למלחמת 1967, אמר את דברו בעזרתו של עיתונאי צעיר בשם ניר ברעם. "מי בכלל צריך את האיש הזה עם הזקן?" שאל ברעם והוסיף כי הרצל נכשל, משום שביקש להקים מדינה נורמלית. ובכן, הרצל ביקש להעתיק רפובליקה לאומנית מרכז-אירופית אל לב ליבו של העולם הערבי. איזו נורמליזציה היתה בתכניות שלו? עיתונאית אחרת, אלה פלורסהיים, ייצגה את הימין הפוליטי בדיון של "מעריב". היא הגנה בחום על הרצל, משום שהבין כי אנו עם לא-נורמלי, ועל כן לאומיות היא שימורה של הלא-נורמליות, כלומר שימור התכונות המופלאות של העם הזה, אשר – כך עולה מניתוחה של פלורסהיים – לא באו לידי ביטוי מלא מאה שנה לאחר מותו של הרצל, משום שבתוכנו, רחמנא ליצלן, יש כאלה שעדיין שואפים לבנות מדינה על בסיס של ערכים אוניברסליים ובכך מסייעים לאויבי העם הזה המבקשים להשמידו. שתי הדרוקציות הללו רחוקות מאוד מן המסר ההרצליאני.

העיוות ההיסטורי לגבי האיש ופועלו קיבל את הביטוי המשעשע ביותר בהחלטת הוועד הפועל הציוני מאותו יום: הוועד הכריז כי השנה הבאה תהיה "שנת השפה העברית". הרצל, כידוע, דרש שבמדינה היהודית ידברו גרמנית, אחרת תיוותר היהדות פרימיטיבית ואנכרוניסטית. והנה, דווקא ההישג הגדול ביותר של הציונות, או לפחות היחיד שאינו שנוי במחלוקת – החייאת השפה העברית – אינו שייך לאוטופיה שלו, ודווקא הוא נזקף לזכותו.

בין הקצוות נמצא הקונסנזוס על הרצל. זה בא לידי ביטוי בהצעת חוק חדשה, שעברה במהירות את כל שלבי החקיקה. ההצעה הוכנה במכון "שלם", המעוז הניאורציוני והניאו-שמרני של מעין אינטלקטואלים ליברלי-ימני. ההצעה הוגשה בידי המפלגה המרכז אירופית "שינוי" וח"כ שלגני. "מעריב" דיווח כי בדיון החגיגי השתתפו כל גוני הקשת הפוליטית. בעברית פשוטה, בלי ח"כים ערבים. לרגל יובל המאה, שאלות חדשות צריכות להישאל. יש לעסוק לא רק בכישלונותיו של הרצל כמחזאי, בשאיפותיו להיטמע באירופה, בתמרונים

התיאטרליים על בימת העולם ובתעוועי המאניה-דפרסיה שלו. חייו של הרצל וחזונו, כמו הציונות עצמה, צריכים להידון מזוויות נוספות. כיצד נהפך חלומו של הרצל לסיוט הפלסטיני? כיצד קרה שמאבק נגד שנאת זרים של משכיל אירופי צעיר בווינה של סוף המאה הי"ט היה למערכה הרסנית נגד השאיפות והתקוות של עם אחר?

אפשר להתחיל בתקופה שבה הופיע הרצל כמדינאי. אז גם הופיעו חלופות אחרות לחיים היהודיים. החלופה המוצלחת פחות היתה הישארות באירופה. רבים מיהודיה שמו פעמיהם לעבר בריטניה, ארצות הברית ואוסטרליה. הם עזבו את מזרח אירופה ואת העולם הגרמני והשתתפו במקומות אחרים בבניית עולם טוב יותר לאנושות, ככלל וליהודים בפרט. לא היה זה עולם מושלם, אבל הוא היה אנושי עשרות מונים מזה שהתפתח במרכזה של אירופה בין שתי מלחמות עולם.

במקומות רבים ברחבי העולם הגיעו יהודים לחברות שנבנו על הרס אחרים: באמריקה הושמדו ילידים, אפריקאים נשבו ונמכרו כעבדים, אבוריגינים הושמדו באוסטרליה ומאורים נבזזו בניו זילנד. מעניין לציין כי יהודים בחברות הללו היו מעורבים, אולי יותר מכל קבוצה אחרת, במאמצי פיוס עם הקורבנות של המעשה הקולוניאלי ובריפוי פצעי העבר כדי לבנות עתיד טוב יותר. רק במקום אחד לא גילו יהודים נטיות כאלה: פלסטין.

הרצל עצמו מעולם לא הציע פתרונות על פי אמות מידה אוניברסליות – ליברליות או סוציאליסטיות. הוא נשבה בקסמן של שתי אידיאולוגיות: לאומיות וקולוניאליזם. לא רק שהזהיר את היהודים מפני התבוללות והשתלבות באירופה משום שאלה אינן אפשריות, אלא שהוא ביקש להפוך אותם ללאום, בשם האידיאולוגיה הלאומית. והנה, אפילו בתוך ההקשר האידיאולוגי הזה, יכול היה הרצל לבחור לעצמו יותר מדרך אחת להגשמת חזונו. ארון הספרים של המחשבה הלאומית היה מגוון בסוף המאה התשע-עשרה: ליברליזם, סוציאליזם, כמו גם נטיות קיצוניות של הסתגרות והתנשאות אתנית ודתית. הרצל נמשך בעיקר אל הלאומיות הרומנטית שהשתוללה בווינה דווקא בקרב אותם אוסטרים צעירים, אשר סירבו לראותו כאחד משלהם. גיבור נעוריו היה ביסמרק, "קנצלר הדם והברזל", והוא נותר כזה, גם כאשר הגרמניות אכזבה אותו. היתה זו לאומיות של גזע ושורשים שמשכה את הרצל: כדי שאומה תצלח, עליה לשלוט על כל הטריטוריה ההיסטורית שלה ולכלול בה את בני עמה, אלה המוגדרים באורח מדעי כבשר מבשרה. כך כתב הרצל: "לכן מאמין אנוכי כי גזע של יהודים נפלאים יצמח מן האדמה. המכבים יקומו לתחייה" ("מדינת היהודים"). באחד המאמרים הבודדים לרגל היובל שטרחו להטיל אור חדש, חשף אבי חנני את הערצתו של הרצל לואגנר

(“הארץ”, 9.7.2004). חנני ביקש, כמובן, לשכנע, כי הערצתו של הרצל לואגנר היתה אמנותית, ומן הסתם היה הצדק עמו. ובכל זאת, ראוי להזכיר כי ואגנר היה לא רק מוסיקאי אלא גם תיאורטיקן של הלאומנות הגרמנית. הרצל הצעיר היה חבר ב“אלביה”, האגודה הפאן-גרמנית והלאומנית שהעריצה את ואגנר התיאורטיקן, לא המוסיקאי. האנטישמיות של האגודה ושל ואגנר הרחיקה את הרצל מגרמניה, אבל לא מן הלאומנות באופן כללי. אי אפשר להתכחש לקשר בין מושגי הלאומיות של פיכטה לבין התועבה הנאצית. אבל ראוי לזכור כי לאומיות זו זרעה זרעים משיחיים בליבותיהם של ציונים רבים ויורשיהם – משיחיות שהלכה והחמירה עם השנים.

היורשים הקנאיים ביותר של משיחיות זו נמצאים במינונים שונים בתוך המערכת השלטונית הישראלית. הבוטים שבהם מבקשים עדיין לממש את כמיהתו של הרצל להחיות את ממלכת שלמה התנ"כית – חזון המופיע באריכות רבה ב'אלטנוילנד'. בספר מתואר בית המקדש כחיקוי מושלם של המבנה מימי המלך שלמה, בתוספת אחת קטנה: כמו בבית ילדותי, גם בהיכל הקודש היהודי החדש של הרצל זכו התפילות היהודיות ללחנים גרמניים מוכרים. בממשלה הישראלית לא יושבים עדיין נציגי “ישיבת הכותל”, אשר הכינה כבר ערכה לשימוש מידי בבית המקדש, כאשר יסולקו המסגדים מהר הבית בידי האל או בעזרת מטען חבלה מעשה ידי אדם. בבית מקדש זה לא ינגנו, מן הסתם, קנטטות של באך, ותשלוט שם מוסיקה פופ-חסידית מברוקלין, מקום מוצאם של רבים מן הקנאים החדשים, אבל המסר הוא אותו מסר, זה המלווה את הפרק החמישי של 'אלטנוילנד', ואפשר לשמוע אותו בגרסה ניוחה יותר במשרד התיירות הממשלתי ברובע היהודי בעיר העתיקה: הציונות היא נס, שמימושו כולל את הקמתו של בית שלישי במקומם של מסגד אל-אקצא וכיפת הסלע. כל עוד לא מומש החזון במלואו, העם היהודי לא ניצל. במשך אלפיים שנה היו היהודים ב"אל-לנד" (Elland), רעיון גרמני קדום המגדיר את הגלות כצורת הקיום האנושית העלובה ביותר. וכעת, ברובע היהודי, קרובים היהודים לפסגת העולם. הציונות בשביל הרצל, ובשביל לא מעט מן הישראלים, אינה רק מפעל לבניית מקלט לנרדפים, אלא תהליך ריפוי שיעלה את היהודים מתחתית הגלות לפסגת הגאולה. לכבוד יובל המאה, כשהוא מהדהד את ביאליק, כתב מחבר הנאומים של ראש הממשלה אריאל שרון, זה ראש הממשלה שעלייתו אל הר הבית הציתה את האינתיפדה הנוכחית: “היכן האיש אשר יצליח לקומם את העם היהודי הרמוס והנרפה, היכן האיש אשר יעורר את העם האומלל?”

הרצל לא היה רק רומנטיקן שהפך את חלומו האישי לאידיאולוגיה כללית. הוא היה קולוניאליסט גאה ומוצהר. היתה זו הדרך הטובה ביותר לכפר על כישלונותיו כמחזאי: הוא המיר את התיאטרון האמנותי בבמה האמיתית של הפוליטיקה

העולמית. לבמה זו היו שוליים רחבים לפעולה: כל אותם אזורים חדשים, שכבשו המעצמות האירופיות במשך המאה התשע-עשרה. לפיכך ביקש הרצל ליישב מחדש את היהודים כאומה מודרנית, לא באירופה אלא במושבות. כאשר נואש מן הסיכוי לשנות את אירופה, התאים עצמו היטב ללהט האימפריאליסטי ביבשת: לשנות את כל מי שאיננו אירופי. בימיו, הקולוניאליזם היה כמובן מקובל ואף מכובד. הוא עצמו השתמש לפרקים בעולם המושגים הקולוניאלי בתכנית-האב שלו בשביל הציונות: התיישבות, קולוניות וכיבוש.

המבט הרטרופקטיבי על הרצל מכסה על הצד הזה של פועלו. הקולוניאליזם איבד כבר את יחסי הציבור שלו והוא מזוהה עם דיכוי, גירוש והרס. לפיכך התיאור ההיסטוריוגרפי של הציונות כקולוניאליזם נתפס בישראל של היום ככפירה בעיקר וכהטיה אידיאולוגית מסוכנת, שלא לדבר על סטייה מן "האמת ההיסטורית".

ואולם, בלא הפרדיגמה הקולוניאליסטית, אי אפשר כלל לעסוק ביחסם של הרצל ושל הציונות לערבים בכלל ולפלסטינים בפרט. מאידך גיסא, זווית כזאת מאפשרת לגלות מה אין בכתבים ובהגות של אבות הציונות, ולא רק מה יש שם. לאורך כל 'אלטנוילנד', שנכתב בתחילתה של מאה אנטי-קולוניאלית, נחפש לשווא אחר קצהו של רמז באשר לגורלה של האוכלוסיה המקומית בארץ המופת. במבט לאחור אנחנו מבינים היום כי כאשר משלבים לאומיות רומנטית עם קולוניאליזם על אדמת ארץ, התוצאה הבלתי נמנעת היא טיהור אתני, כמו זה שהתרחש ב-1948. גם העיתוי איננו מסתורי, כי אם הגיוני עד להחריד. עד אותה שנה, היתה התנועה הציונית נתונה תחת שליטתו של המנדט הבריטי – ה"יישוב" היה מיעוט בתוך מושבה בריטית זו, בלא יכולת לממש את תכניותיו ביחס לתושבים המקומיים. ואולם, מנהיגי היישוב המתינו. יתרה מזאת, בדיעבד מתברר כי קודמיהם, אבות התנועה באירופה, צדקו כאשר קשרו את גורל הציונות באימפריה הבריטית במזרח התיכון (כפי שאכן הרצל המליץ), ותחת מטריה זו עסקו בבניית המדינה-בדרך ולא בתכנון הריסתה של החברה המקומית. כאשר הגיע המנדט אל קצו, השתנתה האסטרטגיה. דומה כי הם נענו ברצינות להמלצה נדירה של הרצל לגבי העתיד האפשרי של התושבים המקומיים בציון. ביומנו הציע כי הילידים יגורשו "בחשאי" ו"בדיסקרטיות ובעקיפין". בפומבי דיבר הרצל על הרצון לקדם את האינטרסים של "האוכלוסיה הילידית". הנה לכם עניין זה כמו שהוא מופיע כבר אצל הרצל. יותר מכל מאפיין אחר הנחה השיח הכפול הזה את הפעולה הציונית והישראלית בשנת 1948. בעודם מצהירים בקול על שאיפתם לדאוג לצרכיהם של כל תושבי הארץ, הורו מנהיגי היישוב על סילוקם של הפלסטינים. הפלסטינים לא גורשו, כמובן, בחשאי, ומרביתם גם לא בעקיפין

כפי שהמליץ הרצל. ברומן האוטופי 'אלטנוילנד' היו אמורות להיות בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת רק כמה משפחות של נכבדים ערבים, אשר התגוררו ליד האופרה החיפאית. בראשם עמד רשיד ביי ואשתו פאטמה, "יצור חביב ומשכיל", שלא נהגה לצאת מביתה, משום שבחברה החדשה "יכול איש למצוא את אושרו על פי דרכו". בירושלים של מדינת היהודים, זו שבתכנית וזו שבאוטופיה, לא נותר ערבי אחד לרפואה.

מדוע היה דווקא הרצל למעיינה הנובע של היהדות המודרנית החילונית, ומדוע הפך חזונו למסד הרעיוני של מדינת היהודים? במרכז של אירופה של סוף המאה התגוררו, כתבו ופעלו יהודים אחרים, שלהט אמונתם ואופק חזונם לא נפלו מזה של חוזה המדינה. אך שלא כהרצל, היו הם מחויבים יותר ממנו להומניזם אוניברסלי, גם אם הוטרדו כמוהו מעלייתה של האנטישמיות ומקוצר ידה של ההתבוללות. איש מהם לא הפך לציוני או מודל ליהודים שבנו מדינה בפלסטין (הם חיים כיום, כמה אירוני, בכתביו של האינטלקטואל הפלסטיני המוביל של המאה העשרים, אדוארד סעיד; לשווא תחפשו בקרב עמיתיו הישראלים).³

התשובה לעוצמתה הרגשית והפופולרית של הלאומיות, במיוחד של זו הרומנטית, הזינה מחקרים רבים ובכל זאת נותרה בלתי מספקת. רמז לכיוון הנכון מצוי בפרדוקס השלישי והמרגיז של הלאומיות, על פי בנדיקט אנדרסון, בבואו להמשיג את המונח: "הכוח הפוליטי של הלאומיות לעומת דלותה ועמימותה הפילוסופיים. שלא כמו אידיאולוגיות אחרות, הלאומיות מעולם לא הוציאה מקרבה הוגים גדולים: אין לה הובסים, ולא טוקווילים, לא מרקסים ולא וברים". כאשר לאומיות נגועה בקולוניאליזם, משכילה יתרחקו אף יותר מכל גישה הומניסטית – סוציאליסטית או ליברלית.

נותר רק לקוות כי כאשר תצוין שנת המאתיים למותו של האיש, יעשו זאת במדינה נאמנה יותר לעקרונות אוניברסליים של אנושיות ורווחת האדם, רחוקה מדבקות קנאית בערכים לאומיים או דתיים. הרצל ייזכר אז כסמל של תקופה שהיו בה הישגים גדולים, אשר בעטיים זכאי הוא להיכנס לדפי ההיסטוריה. כך או כך, הרצל ייזכר גם לצדם של ססיל רודס הקולוניאליסט, וג'וזף ארתור דה-גוביני הלאומן, גם אם חוזה המדינה היה מעין גרסה מתונה של השניים.

3. סעיד כתב על החוג של זיגמונד פרויד ודמויות יהודיות במרכז אירופה בשני ספריו. *Humanism and Democratic Criticism*, New York: Columbia University Press, 2002. *Freud and the Non-European*, London: Verso 2004.